

COMMENTATIONES AD LITTERAS LATINAS PERTINENTES

SYLWIA SZCZYGIEŁ

Instytut Filologii Klasycznej i Kultury Antycznej Uniwersytetu Wrocławskiego
ul. Szewska 49, 50-139 Wrocław
Polska - Poland

DZIAŁALNOŚĆ MORALNO-OBYCZAJOWA MARKA PORCJUSZA KATONA NA PODSTAWIE TRAKTATU AGRONOMICZNEGO *DE AGRI CULTURA*

ABSTRACT. Szczygieł Sylwia, *Działalność moralno-obyczajowa Marka Porcjusza Katona - na podstawie traktatu agronomicznego „De agri cultura”* (The moral and social activity of Marcus Porcius Cato based on the masterpiece *De agri cultura*).

The aim of this article is to depict the selected aspects of both moral and social activity of Marcus Porcius Cato. The author compares his views as presented in the masterpiece *De agri cultura*, with ancient authors' accounts concerning Cato's conduct in social life.

Key words: Marcus Porcius Cato, *De agri cultura*, Lex Oppia.

Okres wojen punickich (264–146 r. p.n.e.) stanowi ważny etap w rozwoju państwa rzymskiego. W tym czasie nastąpiły istotne dla społeczeństwa przemiany gospodarcze i polityczne¹. W ich konsekwencji dotychczasowy światopogląd Rzymian stopniowo ulegał przeobrażeniu. Zjawiska zachodzące w tym okresie, m.in. odejście od tradycji, rozluźnienie dyscypliny państwowej doprowadziły do powstania teorii upadków obyczajów, której autorem – zdaniem Józefa Korpantyego – był Katon Starszy². Rzymianin ten występował niejednokrotnie w obronie tradycyjnych wartości. Już w czasach starożytnych ukształtował się jego wizerunek jako doskonałego obywatela i stróża moralności. Stanisław Łoś we wstępie do przekładu dzieła

¹ Zob. G. Alföldy, *Historia społeczna starożytnego Rzymu*, przeł. A. Gierlińska, Poznań 2003⁽³⁾, s. 68-89.

² J. Korpanty, *Teoria upadku obyczajów w Rzymie w II i I wieku p.n.e. i jej funkcja ideologiczna*, „Meander” 23, z. 1, 1968, s. 30.

De agri cultura przedstawił pogląd, według którego inicjatorem powstania tej legendy był sam Katon³. Następnie temat ten rozwinął Andrzej Wójcik w dwóch artykułach: *Virtus Catonis. Legenda i autolegenda Katona Starszego* oraz *Przydomek Katona Starszego*⁴.

Celem niniejszego artykułu jest ukazanie wybranych aspektów działalności moralno-obyczajowej Katona. Omówienie wszystkich dziedzin jego aktywności wymaga bowiem osobnej rozprawy. Był on przecież człowiekiem niezwykle wszechstronnym: angażował się w sprawy polityczne, wojskowe, społeczne i gospodarcze.

Najwięcej informacji dotyczących poglądów moralno-obyczajowych Katona dostarczają nam jego dzieła. Niezwykle cennym materiałem badawczym jest traktat agronomiczny *De agri cultura*, który zachował się w całości. Należy wspomnieć także o fragmentach niezachowanych do dzisiaj mów, dzieła historycznego *Origines* czy pisma o charakterze dydaktycznym *Carmen de moribus*. Pragnę podkreślić, iż uwagi odnoszące się do tych utworów będą miały ograniczony charakter. Twórczość fragmentaryczna wymaga bowiem osobnej i wnikliwej analizy, która znacznie wykracza poza ramy tego artykułu. Poglądy Katona prezentowane w traktacie agronomicznym porównam następnie ze świadectwami autorów starożytnych, dotyczącymi jego postępowania w życiu publicznym. Taka klasyfikacja materiału badawczego pozwoli stwierdzić, na ile Katon był wierny swoim ideałom.

Wspomniany już autor S. Łoś w swoich pracach określa Katona mianem „syna wsi”⁵ czy też *agricola aeternus*⁶. Rolnictwo było bowiem dla Rzymianina jedną z najważniejszych dziedzin życia⁷. We wstępie do dzieła *De agri cultura* (praef. 1-4)⁸ czytamy, że właśnie z rolników wywodzą się najdzielniejsi mężowie i żołnierze. Ponadto rolnicy osiągają zyski w sposób uczciwy i niebudzący zawiści. Grupa ta jest najmniej podatna na złe wpływy (*male cogitantes*). Katon podkreśla, że już jego przodkowie (*maiores nostri*) uważali, że prawy mąż to dobry rolnik i gospodarz (*et virum bonum quom laudabant, ita laudabant: bonum agricolam bonumque colonum, praef. 2*)⁹.

³ Marcus Porcius Cato, *O gospodarstwie wiejskim*, przeł. i oprac. S. Łoś, Wrocław 2006⁽²⁾, s. LXXXVI-XC.

⁴ A. Wójcik, *Virtus Catonis. Legenda i autolegenda Katona Starszego*, „Eos” 55, fasc. 2, 1965, s. 296-309; idem, *Przydomek Katona Starszego*, „Eos” 59, fasc. 2, 1971, s. 309-323.

⁵ S. Łoś, *Rzym na rozdrożu. Studium monograficzne o Katonie Starszym*, Warszawa 1960, s. 23.

⁶ Marcus Porcius Cato, op. cit., s. CXVII.

⁷ Zob. Cic., *Cato* 51-59.

⁸ Zob. E. Flores, *Profitto e legittimazione ideologica nella praefatio catoniana*, [w:] idem, *Latinità arcaica e produzione linguistica*, Napoli 1978, s. 67-76; Ch. von Schubert, *Est praestare? Zu Cato, agr. praef. 1*, „Glotta” 78, 2002, s. 136-178.

⁹ Zob. także B. Reay, *Agriculture, Writing and Cato's Aristocratic Self-Fashioning*, „Classical Antiquity” 24, 2005, s. 331-361.

Autor pracy przedstawia także poglądy na temat zawodu kupca (praef. 3). Uważa, że jest to osoba przedsiębiorcza (*strennus*) oraz pilna w zdobywaniu majątku (*studiosus rei quaerendae*). Jednak zawód ten jest niebezpieczny i narażony na klęski (*periculosus et calamitosus*).

Niezwykle krytycznie wypowiada się natomiast o lichwiarzach (praef. 1). Przytacza ustanowione przez przodków prawo, na mocy którego złodziej musiał zwrócić podwójną wartość rzeczy skradzionej, natomiast lichwiarz – poczwórną (praef. 1)¹⁰. Katon zasłynął w zwalczaniu lichwiarstwa. Jak podaje Liwiusz (XXXII 27, 3), kiedy Katon zarządzał Sycylią w 198 r. p.n.e., przepędził z wyspy wszystkich lichwiarzy. Nieco inaczej wypowiada się na ten temat Plutarch (*Cat. Mai.* 21, 6). Według niego, Katon sam pobierał lichwę i, jak podkreśla, tę najgorszą, morską¹¹.

W kolejnych rozdziałach dzieła *De agri cultura* znajdujemy konkretne zalecenia dla gospodarza (*pater familias*), zarządcy (*vilicus*) oraz gospodyni (*vilica*)¹². Realizacja tych instrukcji jest gwarantem prawidłowego funkcjonowania gospodarstwa. Jeżeli jednak przyjrzymy się bliżej zamieszczonym w utworze poradom, z pewnością zauważymy, że część z nich ma charakter uniwersalny. Ze wskazówek tych może skorzystać zarówno żołnierz, jak i Rzymianin sprawujący urzędy.

Podstawowym obowiązkiem gospodarza jest dogłębne oglądanie gospodarstwa, dzięki czemu „majątność na tym zyska, mniej poczyni ci szkód, zbierzesz wyższe plony” (*Agr.* IV 1). Katon wyznawał bowiem zasadę, że „lepiej jest

¹⁰ Tematyce pobierania lichwy w republikańskim Rzymie poświęciła swoje artykuły Anna Pikulska-Robaszkiewicz (vel Anna Pikulska-Radomska), *Problem lichwy w republikańskim Rzymie – zarys problematyki*, [w:] *Honeste vivere... Księga pamiątkowa ku czci Profesora Władysława Bojarskiego*, pod red. E. Gajdy i A. Sokali, Toruń 2001, s. 171-193; *Represja lichwiarstwa w rzymskiej republice*, [w:] *Salus rei publicae suprema lex. Ochrona interesów państwa w prawie karnym starożytnej Grecji i Rzymu*, pod red. A. Dębińskiego, H. Kowalskiego, M. Kuryłowicza, Lublin 2007, s. 193-219.

¹¹ *Foenus nauticum* była to pożyczka morska, udzielana w związku z handlem i transportem morskim. Dłużnik był zobowiązany do zwrotu udzielonej pożyczki jedynie w przypadku szczęśliwego przybycia okrętu do portu. Wierzyciel mógł więc zastrzec sobie płacenie wysokich, początkowo nieograniczonych procentów, zob. *Prawo rzymskie. Słownik encyklopedyczny*, pod red. W. Wołodkiewicza, Warszawa 1986, s. v. *fenus nauticum*. Większość uczonych dostrzega w tej działalności Katona sprzeczność z głoszonymi przez niego zasadami, zob. m.in. D. Kienast, *Cato der Zensor. Seine Persönlichkeit und seine Zeit*, Heidelberg 1954, s. 35-36; O. Jurewicz, *Plautus, Katon Starszy i społeczeństwo rzymskie*, „Meander” 11, 1956, s. 452-453; A. Wójcik, *Virtus Catonis*, op. cit., s. 303-305; G. Vogt-Spira, *The Persuasive Inconsequence of All Morality: the Example of Cato Elder*, [w:] *Double Standards in the Ancient and Medieval World*, ed. K. Pollmann, Göttingen 2000, s. 111-112. Nieco ostrożniej wypowiada się w tej kwestii A. Astin, *Cato the Censor*, Oxford 1978, s. 319-323, który uważa, iż zajmowanie się Katona handlem morskim nie było sprzeczne z poglądami prezentowanymi przez Rzymianina.

¹² Por. I. Mikołajczyk, *Rzymska literatura agronomiczna*, Toruń 2004, s. 34-36.

patrzeć oczyma niżli tyłem głowy" (*frons occipito prior est*)¹³. Zalecenie to przejęli także inni autorzy starożytni, m.in. Kolumella (*De r. r.* I 2) i Pliniusz Starszy (*H. N.* XVIII 42).

Jedną z najważniejszych zalet dobrego właściciela jest oszczędność. Według Katona, niewolnikowi, który choruje, nie należy dawać tyle żywności, co zdrowemu (*Agr.* II 4). Cokolwiek pozostaje w nadmiarze, gospodarz musi sprzedać: „Niech sprzeda oliwę, jeżeli jest w cenie, niech sprzeda nadwyżki wina i pszenicy [...], starego niewolnika, chorowitego niewolnika i cokolwiek ma w nadmiarze” (*Agr.* II 7).

O oszczędnym i skromnym sposobie życia Katona pisało wielu autorów starożytnych. W epigramacie Furiusza Bibakulusa (I w. p.n.e.) czytamy, że do późnej starości pożywieniem Katona są trzy łądźki, pół funta orkisz, dwie winorośle¹⁴. Waleriusz Maksymus w dziele pt. *Facta et dicta memorabilia* (IV 3, 11), w rozdziale zatytułowanym *De abstinentia et continentia* podkreśla, że skromny sposób życia Katona może budzić współczucie (*nonne miserabilis existimetur*). Używał on bowiem skóry koźłej zamiast koców, sprawował urzędy w Hiszpanii, mając jedynie trzech niewolników, a przede wszystkim odżywał się tym, co jedzą wioślarze¹⁵. Jako namiestnik Sardynii zrezygnował z wszystkich przysługujących mu profitów (od których nie stronili jego poprzednicy), ograniczył lub całkiem zniósł opłaty, jakie miejscowa ludność musiała wносить na rzecz pretorów (*Liv.* XXXII 27, 4; *Plut., Cat. Mai.* 6, 2-4).

Natomiast antykwarysta Aulus Gelliusz (II w. n.e.) przytacza wypowiedź Katona na temat prowadzonego przez niego nadzwyczaj skromnego życia:

I potem tak mówił [Katon]: Nie mam żadnego budynku, ani naczynia, ani kosztownych ubrań, ani drogiego niewolnika i niewolnicy. Jeśli potrzebuję jakiejś rzeczy, używam jej, pozbywam się, jeśli jest niepotrzebna. Według mnie każdy powinien używać i korzystać z tego, co mu się należy¹⁶.

¹³ Por. Marcus Porcius Cato, *O gospodarstwie...*, op. cit., przyp. 6., s. 18. Na temat sposobu formułowania zakazów w *De agri cultura*: M. Becker, *Syntaktische Varietas im Altlatein: Verbot bei Cato*, „Glotta” 81, 2005, s. 3-24.

¹⁴ Bibac., frg. 1 Blänsdorf: „... quem tres cauliculi, selibra farris,/ racemi duo tegula sub una/ ad summam prope nutriant senectam”.

¹⁵ O tym, że Katon pił to samo wino, które piją wioślarze, wspomina także Pliniusz, *Nat.* XIV 91 oraz Frontinus, *Strat.* IV 3, 1.

¹⁶ Gell. *N. A.* XIII, 1-2 = frg. 218a Sbl.: „Atque ibi postea his verbis utitur: Neque mihi, inquit, aedificatio neque vasum neque vestimentum ullum est manupretiosum neque pretiosus servus neque ancilla. Si quid est, inquit, quod utar, utor; si non est, egeo. Suum cuique per me uti atque frui licet”.

Należy podkreślić, że wyrażenie *suum cuique* przypisywane Katonowi zostało spopularyzowane przez Cyncerona (*De off.* I 5, 17)¹⁷. Warto zauważyć, że używano go także w czasach nowożytnych, zmieniając, niekiedy niechlubnie, jego sens. Na przykład król pruski Fryderyk I (1701–1713) przyjął je za swoje życiowe motto, stąd napis *suum cuique* pojawiał się w okresie jego panowania na medalach i monetach. Natomiast w okresie II wojny światowej napis w niemieckiej wersji, *Jedem das Seine*, widniał na bramie obozu koncentracyjnego w Buchenwaldzie.

Gospodarz powinien odznaczać się także spokojem i rozważą. Jak podaje Plutarch, Katon „uważał, że człowieka zagniewanego różni od szaleńca jedynie długość trwania stanu, w jakim się znajduje”¹⁸.

Piąty rozdział dzieła *De agri cultura* został poświęcony obowiązkom zarządcy (*vilici officia*)¹⁹. Na pierwszym miejscu Katon wymienia: *disciplina bona utatur*. Łoś tłumaczy tę frazę jako „niech będzie rządny”, wyjaśniając, że „włodarz winien utrzymywać dobre obyczaje nie tylko wśród czeladzi, ale i osobiście”²⁰. Kolejne zalecenie dla zarządcy to: „Niech powściąga rękę od cudzego dobra, lecz własnego pilnie strzeże”. Instrukcja ta była przestrzegana także w innych dziedzinach życia. Według świadectwa Frontinusa, Katon miał przekazać, że jeżeli ktoś z żołnierzy został ujęty na kradzieży, to obcinało mu się prawą rękę, albo jeśli chciał być łagodniej ukarany, mógł zginąć ustawiony w pierwszej linii bojowej²¹.

Dobry zarządca powinien także rozstrzygać spory między pracownikami oraz sprawiedliwie (*bono modo*) karać winnych (V 1). Należało to również do obowiązków wodza czy osoby sprawującej władzę. Katon sądził, że ukaranie winnego jest nauką i przestrożą dla innych ludzi. Frontinus przedstawia historię pewnego żołnierza, który pomimo trzykrotnego sygnału do odplynięcia od brzegu nie zdążył wsiąść na okręt. Kiedy zaczął wzywać towarzyszy, wódz rozkazał wrócić po niego, a następnie zabić. Uważał bowiem, że śmierć nieposłusznego żołnierza jest lekcją dla współtowarzyszy, a gorzej byłoby, gdyby niegodnie zginął z rąk wroga²².

¹⁷ Por. Thesaurus. *Skarbiec łacińskich sentencji, przysłów i powiedzeń w literaturze polskiej*, zebrał i oprac. M. Korolko, Warszawa 2004⁽²⁾, s. 827-828.

¹⁸ Plut., *Regum et imperatorum apophthegmata* 199a, przeł. K. Jażdżewska.

¹⁹ Na temat kompozycji tego rozdziału zob.: I. Mikołajczyk, op. cit., s. 39-41.

²⁰ Marcus Porcius Cato, *O gospodarstwie...*, przyp. 2, s. 19. Zob. także Z. Landowski, K. Woś, *Słownik cytatów łacińskich – wyrażenia, sentencje, przysłowia*, Kraków 2002, s. 143 – wyrażenie *disciplina bona utatur* zostało przetłumaczone: „Niech się kieruje dobrym poczuciem obowiązku”.

²¹ Frontin., *Strat.* IV, 1, 16: „M. Cato tradidit in furto comprehensis inter commilitones dextras esse praecisas aut, si lenius animadvertere voluissent, in principiis sanguinem missum”.

²² Frontin., *Strat.* IV, 1, 33: „... comprehensum supplicio affici iussit et, quem occisuri per ignominiam hostes fuerant, exemplo potius impendit”.

Podczas swojej cenzury wykreślił on siedem osób z listy członków senatu (Liv. XXXIX 42). W ten sposób ukarał m.in. Lucjusza Kwinkcjusza Flamininusa, który podczas swojego konsulatu na prośbę kochanka, Filipa, zabił w czasie uczty jednego z więźniów skazanych na śmierć²³. Katon miał wygłosić mowę przeciwko senatorowi, z której zachowała się jedynie fraza: „Czym innym jest, Filipie, Miłość, czym innym Pożądanie. To pierwsze pojawia się zaraz po tym, jak to drugie odchodzi; jedno jest dobre, drugie złe”²⁴. Cenzor wykreślił z listy senatorów także Maniliusza za to, że w obecności córki pocałował żonę (Plut., *Cat. Mai.* 17, 7)²⁵. Na tej podstawie można wnioskować, że dla Katona kara była ważnym elementem działalności moralno-obyczajowej. Potwierdzać to mogą także słowa Cenzora przytoczone przez Plutarcha: „Nakładając sprawujących władzę, aby karali przestępców, mawiał, że jeśli ci, w których mocy jest powstrzymać czyniących źle, nie robią tego, tym samym ich zachęcają”²⁶. Jednak należy zaznaczyć, że Katon nie zawsze przestrzegał zasady sprawiedliwego wymierzania kary. Jako cenzor skreślił z listy ekwitów Lucjusza Scypiona Azjatyckiego, brata Scypiona Afrykańskiego Starszego (Liv. XXXIX 44; Plut., *Cat. Mai.* 18, 1). Według Plutarcha, decyzja ta została powszechnie odebrana jako chęć zemsty na Scypionie Afrykańskim („ἔδοξε γὰρ οἷον ἐφουβρίζων Ἀφρικανῶ Σκιπίωνι τεθνηκότι τοῦτο ποιῆσαι”)²⁷.

W dziele *De agri cultura* pojawia się kolejne zalecenie dla zarządcy, a mianowicie „niech nie waży się kupować czegokolwiek bez wiedzy pana ani czegokolwiek przed panem zataić” (V 4). Podobno sam Katon ściśle przestrzegał tej zasady. Plutarch (*Cat. Mai.* 10, 6) poświadcza, że jeden ze służących Katona kupił w tajemnicy przed nim trzech jeńców. Kiedy sprawa wyszła na jaw, ze strachu przed swoim panem powiesił się.

Do obowiązków zarządcy należy także wybór odpowiedniej gospodyni i wydawanie jej poleceń (*Agr.* CXLII). Zdaniem Katona, idealna gospodyni jest schludna i oszczędna. Ponadto nie spotyka się z sąsiadami i innymi

²³ Starożytni nie potwierdzają jednej wersji tego wydarzenia. Ciceron (*Cato* 42) oraz Waleriusz Maksymus (*Facta et dicta memorabilia* II 9, 3) przekazali, że Flaminiusz zabił skazańca na prośbę nierządnic. O kochanku wspominają natomiast Liwiusz (XXXIX 42) oraz Plutarch (*Cat. Mai.* 17; *Tit. Flam.* 18). Por. A. Wójcik, *Przydomek...*, op. cit., s. 318; E. M. Carawan, *Cato's Speech against L. Flamininus: Liv. 39.42-3*, „The Classical Journal” 85, 1990, s. 316-329.

²⁴ *Orat.* frg. 55 Sbl. (= Isid. *De diff. verb.* 5): „Aliud est, Philippe, amor, longe aliud est cupido. accessit ilico alter, ubi alter recessit; alter bonus, alter malus”. Rozróżnienie pojęć *Amor* i *Cupido* pojawia się także u Afraniusza w sztuce *Cinerarius* (Fryzjer), zob. L. Stankiewicz, *Komedia Lucjusza Afraniusza i jej związki z innymi odmianami komedii*, Wrocław 1999, s. 117-118, 142-144.

²⁵ Por. J. Bradford Churchill, *The lucky Cato, and his wife*, „Phoenix” 55, 1-2, 2001, s. 98-107.

²⁶ Plut., *Reg.* 198 f.

²⁷ Zob. A. Wójcik, *Antagonizm między Katonem Starszym a Scypionem*, „Eos” 53, fasc. 2, 1963, s. 348-349.

niewiastami. Dba o porządek w domu oraz przygotowuje posiłki dla zarządcy i czeladzi (Agr. CXLIII 1-2). Te cechy dobrej gospodyni były bardzo bliskie Katonowi i znalazły odzwierciedlenie w jego życiu prywatnym. Plutarch przekazuje, że

[Katon] za żonę wziął sobie kobietę raczej zacną niż bogatą. Sądził, że obie mogą mieć zarazem powagę i poczucie godności, ale dobrze urodzone, a wstydzące się hańby łatwiej są skłonne do uległości wobec męża we wszystkim, co szlachetne (Plut., *Cat. Mai.* 20, 1).

Następnie Katon radzi zarządcy: „a postaraj się, by się ciebie bała (Agr. CXLIII 1)”. Zdawał sobie bowiem sprawę, że kobiety dominują nad mężczyznami. Uważał, że i tak „wszyscy ludzie rządzą kobietami, my rządymy wszystkimi ludźmi, a nami kobiety” (Plut., *Cat. Mai.* 8, 4). Już w dziele Arystotelesa pt. *Polityka* czytamy: „Co to za różnica, czy kobieta włada, czy władcami rządzą kobiety” (*Polit.* II 6, 1269b, przeł. H. Podbielski). W literaturze polskiej myśl Katona powtórzył I. Krasicki w utworze zatytułowanym *Myszeida* (IV, w. 152): „My rządymy światem, a nami kobiety”.

W okresie swojej działalności politycznej Katon zwalczał rozrzutność i zbytek (Nep., *Cat.* 2). Najbardziej znamienym przykładem tej aktywności była sprawa słynnej ustawy Oppiusza²⁸. Na mocy *lex Oppia* z 215 roku matrony nie mogły nosić różnobarwnych szat, złotych klejnotów, których waga przekraczała pół uncji (tj. 27 gramów), ponadto nie mogły używać na obszarze miasta i w jego okolicy pojazdów kołowych. W 195 roku trybuni ludowi, Marek Fundaniusz i Lucjusz Waleriusz, wystąpili z wnioskiem o zniesienie ustawy (Liv. XXXIV 1, 2), co wywołało wielki entuzjazm w środowisku Rzymianek. Jak zaświadcza Liwiusz (XXXIV 2-4) w obronie *lex Oppia* wystąpił wtedy konsul Katon, wygłaszając publicznie mowę²⁹. Zdaniem historyka (XXXIV 2, 9), Katon był oburzony tym, iż kobiety ośmieliły się wyjść z domu i prosić urzędników o zniesienie ustawy. Konsul był przeciwny szerzącemu się zbytkowi i rozrzutności Rzymian, czego przejawem było nie tylko pokazywanie się obywateli w purpurze i złocie, ale także zdobienie domów posągami pochodzącymi z greckich miast³⁰.

²⁸ J.-N. Robert, *Caton ou le citoyen*, Paris 2002, s. 100-110.

²⁹ Większość uczonych podważa autentyczność tej mowy, uważając, że jest ona odautorską relacją Liwiusza. Z tego względu wydawcy fragmentów mów Katona nie włączają jej do korpusu zachowanych fragmentów. Zaznaczają jednak, że nie ma wątpliwości, iż Katon wygłosił mowę przeciwko zniesieniu *Lex Oppia*, zob. M. Porci Catonis, *Orationum reliquiae*, ed. M. T. Sblendorio Cugusi, Torino 1982, s. 512. Za uznaniem tej mowy za autentyczną opowiedziała się ostatnio Ida Mastroiosa, *Speeches pro and contra Women in Livy 34, 1-7: Catonian Legalism and Gendered Debates*, „Latomus” 65, 2006, s. 590-611, która zauważa, iż przedstawione w tej mowie poglądy Katona korespondują z ideami wyrażanymi przez niego w innych przemówieniach.

³⁰ Sprzeciw wobec wystawiania w domach posągów i wizerunków bóstw wyraził Katon także w mowie pt. *Uti praeda in publicum referatur, Aby dostarczano łup do skarbu państwa*, frg. 72 Sbl.

Konkludując, należy stwierdzić, że traktat *De agri cultura* to zbiór porad i zaleceń, które mają na celu zapewnienie prawidłowego funkcjonowania gospodarstwa, a także państwa. Marek Porcjusz Katon poświęcił swoje życie m.in. działalności moralno-społecznej. Przejawem tej aktywności była zarówno jego twórczość literacka o charakterze dydaktycznym³¹, jak i konkretne działania w życiu politycznym i społecznym. Autorzy starożytni niejednokrotnie podkreślają i zarazem podziwiają pracowitość Katona do późnej starości³². Nie bez przyczyny jest on główną postacią dialogu Cyce-rona *Cato Maior de senectute*. Według Liwiusza (XXXIX 40, 4, przeł. M. Brożek), Katon był „w oszczędności, w wytrzymałości na trud i niebezpieczeństwo niemal żelaznej siły ciała i ducha; bo nawet starość, która wszystko kruszy, jego nie złamała”. W piśmie dydaktycznym *Carmen de moribus* (fr. 3 Sbl.= Gell. *N. A.* XI 2, 6) nasz autor pisał, że „Życie ludzkie jest jak żelazo. Jeśli używasz go, ściera się, jeśli nie używasz, pokrywa się rdzą”. Ten niezwykle Rzymianin walczył ze słabościami społeczeństwa rzymskiego przełomu III i II w. p.n.e., nawołując do życia zgodnie ze zwyczajami przodków (*mos maiorum*). Uczył zasad moralnych nie tylko własnego syna (Plut., *Cat. Mai.* 20), żołnierzy, ale także polityków. Poprzez swoje dzieła pragnął przekazać zasady moralne współczesnym mu Rzymianom i następnym pokoleniom. Z przytoczonych wyżej testimoniów starożytnych jasno wynika, że sam nie zawsze mógł sprostać temu niezwykle surowemu kodeksowi moralnemu. Może dlatego, że był po prostu człowiekiem, który niejednokrotnie nie potrafił pogodzić się ze zmianami, jakie niósł ze sobą czas. A przecież jak mówi średniowieczne przysłowie *tempori serviendum est, czasowi ludzie służą*.

DIE MORALISCHE UND SITTLICHE TÄTIGKEIT VON MARCUS PORCIUS CATO AUF GRUND DES WERKES *DE AGRI CULTURA*

Zusammenfassung

Die Autorin hat die moralische und sittliche Tätigkeit von Marcus Porcius Cato dargestellt. In ihrer Forschung basiert sie vor allem auf der didaktischen Schrift Catos, *De agri cultura*. Cato nennt hier Rechte und Pflichten des guten Bauern. Die Autorin analysiert auch entsprechende Textpassagen im Geschichtswerk des Livius, in denen über

³¹ Charakter dydaktyczny mają także dzieła: *Origines* (zob. C. Letta, *L'Italia dei mores Romani nelle Origines di Catone*, „Atheneum” 62, 1984, s. 3-30, 416-439; I. Lewandowski, *Historiografia rzymska*, Poznań 2007, s. 40 -45) oraz *Carmen de moribus* (zob. G. B. Pighi, *Catonis Carmen de moribus*, „Latinitas” 14, 1966, s. 31-35; J. Préaux, *Caton et l'ars poetica*, „Latomus” 25, 1966, s. 710-725).

³² Nep., *Cat.* 3; Plut., *Cat. Mai.* 22; 25.

Persönlichkeit, politische und gesellschaftliche Tätigkeit Catos berichtet wird. Wichtige Quellen sind ausserdem die Schriften von Cicero, Plutarch, Gellius und Frontinus. Diese Schriftsteller betonen, dass die „Sitten der Väter“ (*mos maiorum*) für Cato die Richtschnur seines Lebens gewesen seien. Ohne Unterlass wetterte er gegen Genuss und Luxus, er warnte vor Werteverfall. Dabei übersah er, dass sittliche und moralische Verhaltensweisen immer auch an konkrete gesellschaftliche und wirtschaftliche Verhältnisse gebunden waren.